
VII. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 378:37.07:33 – 047.22

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СУСПІЛЬСТВА

Л. М. ШИМАНОВСЬКА-ДІАНИЧ, доктор економічних наук, професор;
Г. С. БОЙКО

(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті полягає в дослідженні особливостей функціонування і розвитку вищого навчального закладу у процесі становлення економіки знань. Методика дослідження. Досягнення поставленої мети здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: систематизації, порівняння, узагальнення, синтезу та абстрактно-логічного методу. Результати. Досліджено економічну сутність категорії «розвиток» із позиції аналізу змісту найбільш поширених понять. Ураховуючи отримані результати, у поданому дослідженні запропоновано власне визначення поняття «розвиток вищого навчального закладу» на основі застосування методів аналізу, синтезу як формування нової якості в системі матеріальних та ідеальних елементів освітньої діяльності за рахунок пошуку потенціалу в освітньому процесі. Проаналізовано основні сучасні концепції функціонування і розвитку вищого навчального закладу. Практична значущість результатів дослідження. Доведено, що особливості функціонування й розвитку вищого навчального закладу залежать від традицій вищої освіти, що сформувалися в певних державах під впливом історичних, соціальних, економічних, політичних, наукових, релігійних та інших чинників.*

Ключові слова: вищий навчальний заклад, економіка знань, освіта, знання, розвиток.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Система освіти в Україні тривалий час відповідала вимогам командно-адміністративної економіки, де управління вищим навчальним закладом відповідало принципам стабільності й передбачуваності. Особливості ринкової економіки зумовили принципово нові умови функціонування вищих навчальних закладів, що змінюють ключові основи розвитку системи вищої освіти. Перед суб'єктами управління вищих

навчальних закладів постає завдання ідентифікації, оцінки та регулювання факторів, що впливають на їх розвиток, із наступним урахуванням їх у стратегії сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних проблем функціонування і розвитку вищих навчальних закладів присвячено праці таких науковців, як А. Ашкерів, Г. Бекер, М. Блаут, Т. Боголіб, В. Бородюк, Х. Боуен, А. Віфлемський, О. Грішнова, Е. Денісон, Г. Дмитренко, В. Жамін, В. Іноземцев, С. Костянян,

В. Кремень, В. Куценко, В. Луговий, Я. Мінер, В. Новіков, Г. Псахаропулос, Дж. Стігліц, О. Сухарев, В. Чекмарьов тощо.

Інтеграція ринкових відносин у систему вищої освіти розширює межі автономії і самостійності вищих навчальних закладів, тому актуальним завданням є пошук управлінських рішень для вирішення проблем, що постають перед вищими навчальними закладами у процесі їх функціонування та розвитку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні особливостей функціонування і розвитку вищого навчального закладу у процесі становлення економіки знань.

Досягнення мети дослідження відбулося за рахунок виконання таких завдань: дослідження існуючих підходів до змісту та економічної сутності категорії «розвиток»; обґрунтування авторського трактування категорії «розвиток вищого навчального закладу»; аналіз основних концепцій функціонування й розвитку вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціально-економічна система в будь-якому своєму вигляді та формі, чи то суспільна формація, організація чи підприємство, має дві тенденції свого існування: функціонування як підтримка життєдіяльності, збереження функцій, які визначають її цілісність, якісну визначеність, сутнісні характеристики; і розвиток як придбання нової якості, що зміцнює життєдіяльність системи в умовах зовнішнього середовища, яке змінюється, тобто ключовою умовою розвитку системи є функціонування [1, с. 37; 2, с. 84–86; 6, с. 15].

Проте, має місце і протилежна точка зору, що визначає відмінності між категоріями «розвиток» і «функціонування»: розвиток виражає плинний характер зв'язків, а функціонування – їх відносну сталість, і відображає певний стан розвитку системи; функціонуванню притаманний структурний, а розвитку – генетичний (еволюційний) підхід [13, с. 118].

Тому, досліджуючи особливості функціонування та розвитку вищого навчального закладу у процесі становлення економіки знань, доцільно розглянути розвиток як дефініцію через формування трактувань даного терміна.

Дослідження категорії «розвиток» знайшло своє відображення у філософії, теорії систем, менеджменті, кібернетиці тощо. Геракліт

(VI ст. до н. е.) стверджував, що «усе тече, усе зазнає змін..., а тому жодна людина не може двічі увійти в одну й ту ж річку» [10, с. 265]. Сократ доповнив це твердження доцільністю переходу матерії з одного стану в інший. Рене Декарт (XVII ст.), застосувавши механістичний підхід, окреслив необхідні межі розвитку через поняття «простір», «рух» і «механізм» як головні джерела розвитку світу [10, с. 306].

У філософському словнику категорія «розвиток» трактується як незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів [12]. Ґрунтуючись на цьому трактуванні, Л. Г. Мельник аналізує й оцінює дефініцію «розвиток» через призму сутнісних аспектів трьох основних властивостей: необоротність, спрямованість і закономірність. Автор стверджує, що «тільки одночасна наявність трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін» [8].

Л. М. Шимановська-Діаніч зазначає, що синергійний ефект від взаємопов'язаного прояву трьох вищеописаних властивостей складних відкритих систем виявляється в унікальності процесу їх розвитку, насамперед, за рахунок різної ефективності використання і доцільності застосування різноманітних технологічних процесів, масштабів виробництва, засобів, способів і методів управління, ресурсів, однорідності фаз і стадій розвитку, а головне, за рахунок вагомого прояву суб'єктивного фактора свого розвитку – людини, рівня її розвитку. Саме присутність і рівень розвитку людини в системі на різних ієрархіях управління, людини, яка творчо підходить до праці, є креативно-активною, використовує при цьому креативно-емоційний інтелект, і надає поведінці системи непередбачуваний та унікальний характер розвитку [14].

О. А. Зінов'єв розглядає розвиток об'єкта як розкриття або розгортання його внутрішнього потенціалу [4, с. 133], В. Г. Афанасьєв – як процес незворотних, спрямованих і закономірних змін, який призводить до виникнення кількісних, якісних і структурних перетворень структури та функцій організаційної системи [1, с. 84, 88].

Е. М. Коротков трактує розвиток як сукупність змін, що ведуть до появи нової якості й укріплення життєвого рівня системи, її здатності здійснювати опір руйнівним силам зовнішнього середовища [6, с. 117]. Розвиток підприємств пов'язують зі змінами, що підвищують ступінь організованості системи [9, с. 17]

Й. Шумпетер під розвитком підприємств

розуміє процеси, які приводять до кількісних і якісних змін у всіх функціональних сферах підприємства [15, с. 18].

В. А. Власенко визначає категорію «розвиток систем» як процес їх переходу в новий, більш якісний стан за рахунок накопичення кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури та складу, унаслідок чого виникає здатність здійснення опору рушійному впливу факторів зовнішнього середовища, необхідність розробки відповідного механізму управління таким розвитком (із виділенням окремих його складових), а також можливість ефективного функціонування системи в майбутньому [3, с. 409].

Вищий навчальний заклад, відповідно до Закону України «Про освіту», визначається як окремих вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу та здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей. Сучасний вищий навчальний заклад представляє собою високодиверсифіковану організацію, що займається виробництвом різнопланових економічних благ (товари та послуги, в основному освітні) [11].

Тому, досліджуючи розвиток вищих навчальних закладів, вважаємо за доцільне запропонувати авторське трактування економічної сутності та змісту категорії, зокрема: розвиток вищих навчальних закладів – це формування нової якості в системі матеріальних та ідеальних елементів освітньої діяльності за рахунок пошуку потенціалу в освітньому процесі через

проведення структурних змін у системі, що потенційно сприятиме підвищенню рівня опору складному й динамічному зовнішньому середовищу та, як наслідок, конкурентоспроможності закладу у стратегічній перспективі.

Освіта – це стратегічний ресурс забезпечення національних інтересів, соціально-економічного та культурно-духовного розвитку суспільства, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу держави, зміцнення її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Особливості функціонування та розвитку вищого навчального закладу значною мірою залежать від традицій вищої освіти, що сформувалися в певних державах під впливом історичних, соціальних, економічних, політичних, наукових, релігійних та інших чинників. У наукових джерелах виокремлено чотири основні концепції вищих навчальних закладів, які представлено в табл. 1. **Ключовим завданням сучасних вищих навчальних закладів в умовах економіки знань є оптимальне поєднання складових елементів німецької, англійської, американської і французької моделей із метою досягнення й утримання конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.** Г. Іцковіц запропонував реальну й дієву модель ефективної співпраці університетів із бізнесом і владою, так звану модель «потрійної спіралі» інноваційного розвитку [5]. Ця модель включає три основні тези:

- у суспільстві, заснованому на науковому знанні, характерним є посилення ролі університетів у взаємодії з бізнесом і владою;
- три інституції – університет, бізнес і влада – прагнуть до співпраці;
- традиційні функції кожної із трьох інституцій частково доповнюються нетрадиційними, що вважається важливим джерелом інновацій.

Таблиця 1

Характеристика концепцій функціонування та розвитку вищого навчального закладу [складено автором на основі 11]

Назва моделі	Ключові принципи	Характеристика
1. Гумбольдтівська (німецька) модель	Співробітництво викладача та студента; академічна свобода; креативність; свобода наукової творчості; пріоритет фундаментальних досліджень	Вищий навчальний заклад повинен займатися пізнанням, пошуком істини, нагромадженням та передачею актуальних знань, має навчити випускника результативному мисленню. Навчальні програми повинні бути спрямовані не лише на опанування певної професії (спеціальності), а також на опанування методології пізнання складних явищ і процесів, що відбуваються у природному та соціальному середовищі. У вищому навчальному закладі мають виконуватися наукові дослідження, які є також джерелом нових знань і слугують засобом опанування методології наукового пізнання

Продовж. табл. 1

Назва моделі	Ключові принципи	Характеристика
2. Ньюманівська (англійська) модель	Розвиток громадянина та особистості; провідна роль академічної громади; перевага лекцій як виду аудиторних занять	Функціонування вищого навчального закладу має бути спрямоване на досягнення конкретних практичних завдань. Основне серед цих завдань – забезпечити процес пізнання та опанування законів розвитку природи й суспільства, а також виховати розумну і добру людину. Наукова діяльність не розглядається як елемент навчально-виховного процесу, навчання (освітня діяльність) відокремлене від науки (наукова діяльність)
3. Американська модель	Відкритість світу; академічна мобільність; служіння суспільству; баланс між освітньою діяльністю та ринковими реаліями	Головною метою вищого навчального закладу є виховання інтелектуальної еліти, яка забезпечить випереджувальний розвиток суспільства. Підтримуються наукові дослідження викладачів та студентів. Уважається, що креативний потенціал мають лише ті особи, які досягли високих результатів у науковій творчості. Вищий навчальний заклад має демонструвати можливості поєднання теорії та практики, показати прикладний характер здобутих знань
4. Наполеонівська (французька) модель	Концентрація на опануванні навчальної інформації, засвоєнні знань; публічний характер вищого навчального закладу; відчутний вплив держави на характер освітньої діяльності; керівництво вищого навчального закладу визначається державою	Вищий навчальний заклад має забезпечити підготовку належної кількості фахівців для державного сектору. Навчання повинно будуватися на основі реалізації визначених освітніх стандартів, передбачати вивчення певного обсягу знань (засвоєння інформації). Випускник має володіти певним набором знань, умінь та навичок. У навчально-виховному процесі використовується компетентнісний підхід

Спочатку ролі кожної інституції були чітко визначені: роль бізнесу полягала у виробництві, влада була джерелом контрактних стосунків, які гарантували стабільну взаємодію, а університет – джерелом знань і технологій і, таким чином, формував економіку, засновану на знаннях. Розвиток економіки знань змістив акценти на ключову роль університетів як ядра інноваційної діяльності, які мають співпрацювати з бізнесом, особливо в частині досліджень і розвитку, та мають стати головним центром спрямування і реалізації державних зусиль, направлених на розвиток інновацій.

Отже, відбувається поступове перетворення класичного університету на підприємницький. За цієї трансформації університет зберігає академічну складову, але зосереджується на розвитку у студентів характерних підприємницьких рис і навичок, комерціалізації результатів освітньо-наукової діяльності. Такі зміни характерні для країн світу, а інноваційний розвиток став синонімом успішності будь-якої держави.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Досягнення конкурентоспроможності вищого навчального закладу можливо досягти за рахунок упровадження інноваційної моделі

розвитку, яка дозволить упроваджувати зміни в навчальний процес відповідно до вимог соціально-економічних і технологічних факторів зовнішнього середовища, а також відповідно до реальних та потенційних потреб споживачів освітніх послуг. Таким ключовим принципом інноваційних технологій освіти повинен відповідати розвиток інноваційно-активної особистості науково-педагогічних кадрів і студентів вищої школи, що і є перспективою для подальших досліджень у поданому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – Москва : Политиздат, 1981. – 432 с.
2. Богданов А. А. Тектология: всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – Москва : Экономика, 1989. – Т. 1. – 304 с.
3. Власенко В. А. Етимологія категорії управління розвитком соціально-економічних систем у ринкових умовах господарювання / В. А. Власенко // Вісник ДонДУЕТ

- ім. М. Туган-Барановського– 2006. – Вип. 4 (32). – С. 8–15.
4. Зиновьев А. А. Логическая социология / А. А. Зиновьев. – Москва : Социум, 2002. – 154 с.
 5. Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии : монография / Г. Ицковиц ; пер. с англ. под ред. А. Ф. Уварова. – Томск : Том. гос. ун-т систем упр. и радиоэлектроники, 2010. – 237 с.
 6. Коротков Э. М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – Москва : Издательско-Консалтинговая Компания «ДеКА», 1997. – 304 с.
 7. Кучин Б. Л. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Б. Л. Кучин, Е. В. Якушева. – Москва : Экономика, 1990. – 157 с.
 8. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.
 9. Путятин Ю. А. Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятия / Ю. А. Путятин, А. И. Пушкарь, А. Н. Тридед. – Харьков : Основа, 1999. – 488 с.
 10. Спиркин А. Г. Философия : учебник / А. Г. Спиркин. – 2-е изд. – Москва : Гардарики, 2002. – 736 с.
 11. Натрошвілі С. Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика : монографія / С. Г. Натрошвілі. – Київ : КНУТД, 2015. – 320 с.
 12. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – Москва : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
 13. Циба Т. Є. Діалектика економічного розвитку та його сучасні концепції / Т. Є. Циба // Регіональні перспективи. – 2004. – № 3–5 (40–42). – С. 117–120.
 14. Шимановська-Діанич Л. М. Управління розвитком персоналу організацій: теорія і практика : монографія / Л. М. Шимановська-Діанич. – Полтава : РВЦ ПУЕТ, 2011. – 430 с.
 15. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента, капитала и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В. С. Автономова. – Москва : Прогресс, 1982. – 458 с.

REFERENCES

1. Afanas'ev, V. H. (1981). *Obshhestvo: sistemnost', poznanie i upravlenie [Society: System, Knowledge and Management]*. Moscow : Polytyzdat [in Russian].
2. Bohdanov, A. A. (1989). *Tektologija: vseobshhaja organizacionnaja nauka [Tectology: Universal Organizational Science]*. Moscow : Ekonomyka, Vol. 1 [in Russian].
3. Vlasenko, V. A. (2006). Etymolohiya katehoriyi upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system u rynkovykh umovakh hospodaryuvannya [The etymology of the category of management of the development of socio-economic systems in market conditions of management]. *Visnyk DonDUET im. M. Tugan-Baranovskoho: naukovyy zhurnal – Bulletin DonDUET them. M. Tugan-Baranovsky: scientific journal: Collected papers*, (4 (32), (pp. 8–15) [in Ukrainian].
4. Zynov'ev, A. A. (2002). *Logicheskaja sociologija [Logical Sociology]*. Mjscow : Sotsyum [in Russian].
5. Ickovic, H. (2010). *Trojnaja spiral'. Universitety – predpriyatija – gosudarstvo. Innovacii v dejstvii [Triple helix. Universities - enterprises - the state. Innovations in action]*. (A. F. Uvarova, Trans.). Tomsk : Tom. hos. un-t system upr. y radyelektronyky [in Russian].
6. Korotkov, E. M. (1997). *Koncepcija menedzhmenta [Concept of management]*. Moscow : Izdatel'sko-Konsal'tynhovaya Kompanyya "DeKA" [in Russian].
7. Kuchyn, B. L. & Yakusheva, E. V. (1990).

- Upravlenie razvitiem jekonomicheskikh sistem: tehničeskij progress, ustojčivost'* [Management of the Development of Economic Systems: Technical Progress, Sustainability]. Moscow : Ekonomyka [in Russian].
8. Mel'nyk, L. H. (2003). *Fundamental'nye osnovy razvitija* [Fundamental foundations of development]. Sumy: ITD "Universitetskaja kniga" [in Russian].
 9. Putyatyn, Yu. A., Pushkar', A. Y. & Tryded, A. N. (1999). *Finansovye mehanizmy strategičeskogo upravlenija razvitiem predprijatija* [Financial Mechanisms of Strategic Management of Enterprise Development]. Khar'kov : Osnova [in Russian].
 10. Spyrkyn, A. H. (2002). *Filosofija* [Philosophy]. 2nd ed. rev. Moscow : Hardaryky [in Russian].
 11. Natroshvili, S. H. (2015). *Stratehične upravlinnyja vyshchym navchal'nym zakladom: teoriya, metodolohija, praktyka* [Strategic management of a higher educational institution: theory, methodology, practice]. Kyiv : KNUVD [in Ukrainian].
 12. Yl'ychev, L. F., Fedoseev, P. N., Kovalev, S. M. & Panov, V. H. (Eds.). (1983). *Filosofskij jenciklopedičeskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow : Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
 13. Tsyba, T. Ye. (2004). Dialektyka ekonomichnoho rozvytku ta yoho suchasni kontseptsiji [Dialectics of Economic Development and Its Contemporary Concepts]. *Rehional'ni perspektyvy – Regional perspectives*, 3–5 (40–42), 117–120 [in Ukrainian].
 14. Shymanovska-Dianyč, L. M. (2011). *Upravlinnyja rozvytkom personalu orhanizatsiy: teoriya i praktyka* [Management Development of Personnel Organizations: Theory and Practice]. Poltava : PUET [in Ukrainian].
 15. Shumpeter, Y. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitija: issledovanie predprinimatel'skoj pribyli, kredita, procenta, kapitala i cikla konjunktury* [Theory of Economic Development: Study of Enterprise Profit, Credit, Percent, Capital and Circulation of Circumstances]. (V. S. Avtomova, Trans.). Moscow : Prohress [in Russian].

Л. М. Шимановская-Дианіч, доктор экономических наук, профессор; **Г. С. Бойко** (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Особенности функционирования и развития высшего учебного заведения в условиях становления экономики знаний в контексте развития интеллектуального капитала общества.**

Аннотация. Цель статьи заключается в исследовании особенностей функционирования и развития высшего учебного заведения в процессе становления экономики знаний. **Методика исследования.** Достижение поставленной цели осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: систематизации, сравнения, обобщения, синтеза и абстрактно-логического метода. **Результаты.** Исследована экономическая сущность категории «развитие» с позиции анализа содержания наиболее распространенных понятий. Учитывая полученные результаты, в представленном исследовании предложено собственное определение понятия «развитие высшего учебного заведения» на основе применения методов анализа, синтеза как формирование нового качества в системе материальных и идеальных элементов образовательной деятельности за счет поиска потенциала в образовательном процессе. Проанализированы основные современные концепции функционирования и развития высшего учебного заведения. **Практическая значимость результатов исследования.** Доказано, что особенности функционирования и развития высшего учебного заведения зависят от традиций высшего образования, сформировавшихся в определенных государствах под влиянием исторических, социальных, экономических, политических, научных, религиозных и других факторов.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, экономика знаний, образование, знания, развитие.

L. Shymanovska-Dianyč, Dc. Econ. Sci., Professor; **A. Boyko** (Poltava University of Economics and Trade). **Features of functioning and development of a higher educational establishment in conditions of formation of knowledge economy.**

Annotation. *The purpose of this article is to study the peculiarities of the higher educational establishment functioning and development in the process of knowledge economy formation. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, system and multiagent approach. **Findings.** The economic essence of the category "development" from the standpoint of the analysis of the content of the most common concepts is investigated. Taking into account the obtained results, in the given research the own definition of the concept "development of a higher educational institution" is proposed, on the basis of application of methods of analysis, synthesis, as the formation of a new quality in the system of material and ideal elements of educational activity through the search of potential in the educational process. The main modern concepts of functioning and development of a higher educational institution are analyzed. **Practical value.** It is proved that the peculiarities of functioning and development of a higher educational institution depend on the traditions of higher education formed in certain states under the influence of historical, social, economic, political, scientific, religious and other factors.*

Keywords: *higher education institution, economics of knowledge, education, knowledge, development.*